

JIŘÍ GABRIEL

O PŘEDMĚTU DIALEKTICKÉ A FORMÁLNÍ LOGIKY

Problém dialektické logiky — a s ním nerozlučně spojená otázka formální logiky — má v sovětské filosofii již dlouhou historii. Velká pozornost se mu věnovala zvláště po vydání Filosofických sešitů, obsahujících některé Leninovy poznámky k Hegelově pojetí didaktické logiky. Někteří filosofové považovali za nutné budovat novou, dialektickou logiku — domnívali se, že formální logika je totožná s metafysikou a jako taková že patří minulosti. Jiní vytvořili teorii „dvou logik“ (dvou stupňů v logice): vedle logiky formální, která se — jako „nižší vývojový stupeň“ — zabývá pouze některými „elementárními“ otázkami, je prý třeba vytvořit marxistickou logiku dialektickou, odpovídající „současnému rozvoji věd a bohatějším zkušenostem mezinárodního revolučního hnutí“.¹⁾

Tato řešení neupokojila všechny logiky; nebyla ostatně výsledkem důkladných zkoumání, ale spíše apriorními konstrukcemi, dovolávajícími se Hegelovy kritiky formální logiky a některých poznámek klasiků marxismu-leninismu. Potvrdila to i diskuse v letech 1950—51, která začala problém dialektické logiky (i když se hovořilo spíše o vztahu formální logiky a dialektiky) řešit prakticky zcela od začátku. Avšak i publikace z poslední doby ukazují, že stále ještě není názor na tyto otázky sjednocen. Právem poznamenává např. V. I. Čerkesov: „V současné době je stav takový, že všechny názory na marxistickou dialektickou logiku a její vztah k marxistické dialektice se setkávají s těmi nebo oněmi námitkami a kritickými poznámkami“.²⁾

Je však třeba konstatovat, že se přece jen v mnohém pokročilo vpřed; vyšla také řada dalších příspěvků o této problematice — publikace časopisecké i obsáhlejší práce monografické. Úkolem tohoto příspěvku je přehlédnout vývoj názorů na dialektickou logiku v poslední době a pokusit se o jeho zhodnocení.

Řešení otázky předmětu formální logiky bylo — jak ukázaly dosavadní diskuse — závislé na pojetí formální logiky, zvláště na výkladu jejích zákonů. Vztah mezi dialektickou a formální logikou byl podle toho řešen v podstatě těmito způsoby:³⁾

1. formální logika byla ztotožňována s metafysikou a dialektická logika prohlašována za jedinou vědeckou logiku;
2. vztah logiky formální a dialektické byl chápán jako vztah mezi vyšším a nižším stupněm ve vývoji logiky;
3. formální logika byla vykládána jako speciální věda o správném myšlení a dialektická logika jako filosofická disciplína zabývající se otázkami dialektické povahy forem myšlení a zákonitostmi dialektického myšlení;

4. formální logika byla považována za speciální vědu o správném myšlení, avšak dialektická logika byla ztotožněna s teorií poznání; toto stanovisko označil V. I. Čerkesov jako „maskované odmítání dialektické logiky“.⁴⁾

1

Dosavadní diskuse a pojednání především ukázaly na neudržitelnost prvního způsobu řešení, který předpokládá ztotožnění formální logiky s metafysikou.

Zastánci tohoto pojetí zcela přejímali Hegelovu kritiku formální logiky. Vycházeli z poznatku, že metafysika je ve skutečnosti logika aplikovaná jako metoda (principy logiky jsou považovány za zákony všeho bytí) a stejně jako Hegel se mylně domnívali, že odmítnutí metafysiky (jako metody poznání) je současně odmítnutím formální logiky. Nerozeznali racionální jádro Hegelovy kritiky formální logiky, tj. vyvrácení názoru, že formální logika je dostačující metodou pravdivého poznání, a zaujali k ní stejně nihilistické stanovisko jak Hegel, který formulaci zákonů dialektiky spojil s prohlášením nesmiřitelnosti dialektiky a formální logiky.

Toto ztotožňování formální logiky s metafysikou je dnes — jak jsme již řekli — marxistickými filosofi odmítáno. Obecně se poukazuje na to, že jedním z kořenů tohoto nesprávného názoru je přehlížení specifčnosti myšlení a jeho zákonitostí.⁵⁾

2

Velmi blízko tomuto pojetí zůstali však někteří filosofové a logikové, kteří vztah dialektické a formální logiky řešili (a někdy ještě řeší) jako vztah dvou logik: logiky vyššího vývojového stupně (její závěry nám mohou sloužit např. při vědecké práci) a logikou nižšího vývojového stupně, která — jako logika klidového stavu skutečnosti — odráží jen elementární, nepodstatné vztahy mezi předměty a jevy objektivní reality. Toto pojetí bylo v minulých letech rozvedeno např. v Strogovičově učebnici logiky⁶⁾ a dále redakcí časopisu Voprosy filosofii při kritice názorů K. S. Bakradzije a N. I. Kondakova.⁷⁾

Když byl odmítnut názor, který vykládal formálně logické principy jako zákony metafysické metody (tj. tvrzení, že např. princip totožnosti, $A = A$, popírá jakékoli změny a vývoj v objektivní realitě), položili si někteří logikové otázku: co tedy tento formálně logický princip a principy další v objektivní realitě odrážejí? Ve snaze diferencovat se od logiků-idealistů, kteří považují logické zákony za apriorní zákony myšlení, a vycházejíce dále z naprosto správného názoru, že logické zákony nelze odtrhávat od reality (jak není možné odtrhovat myšlení od bytí) snažili se najít v objektivní realitě skutečnost, kterou by tyto zákony odrážely. Šlo tu tedy o pokusy (ostatně nijak nové) zdůvodnit logické principy ontologicky. Z nesporného faktu, že např. princip totožnosti by byl nemyšlitelný, kdyby si předměty objektivního světa nezachovávaly po určitou dobu jisté vlastnosti, tj. nebyly relativně neměnné, vyvodili závěr, že princip totožnosti odráží tuto relativní stálost předmětů. Autoři redakčních článků obvinili např. Bakradzije z apriorismu, neboť na jednom místě napsal, že „zákon totožnosti netvrdí, že věci a jevy skutečnosti jsou totožny“, a ptají se: „Odkud se vzal tento zákon myšlení? ... A nedráží-li elementární nejprostší vztahy mezi předměty ..., je snad nakonec apriorní kategorií?“⁸⁾

Tak se dostáváme k tvrzení, že dialektice přírody odpovídá dialektické myšlení (které zkoumá dialektická logika), kdežto „logice přírody“, tj. relativní stálosti a neměnnosti předmětů a jevů, odpovídá logika myšlení, studovaná formální logikou. V. I. Čerkesov např. píše: „V zákonech formální logiky se odrážejí nikoli všeobecné zákonitosti vývoje objektivního světa, ale pouze některé jeho stránky a vlastnosti. Máme tu na mysli trvalé, neměnné vztahy objektivně materiálního světa.“⁹⁾

Ve vědecké práci jde ovšem o poznání podstatných vlastností a vztahů zkoumaného předmětu — proto je samozřejmé, že odráží-li formální logika jen „některé jeho stránky a vlastnosti“, musí „na určitém stupni vývoje vědeckého poznání vzniknout vedle formální logiky ještě dialektickomaterialistická logika, která je nejvyšším stupněm ve vývoji logiky“.¹⁰⁾

Obhájci teorie dvou logik (dvou stupňů jedné logiky) spatřují základní rozdíl mezi logikou dialektickou a formální v jejich metodách, s nimiž přistupují ke zkoumání svého předmětu (ten je ve skutečnosti určován těmito metodami). Tak např. autoři zmíněných již redakčních článků píší, že formální logika dosahuje svého cíle (tj. výkladu elementárních forem správného myšlení) nikoli pomocí dialektické metody, ale svých specifických zákonů. Píší: „... opírajíc se o tyto zákony, buduje formální logika svoje učení o pojmech a jiných formách myšlení, které chápe nikoli jako tekoucí, pružné, pohyblivé, měnící se ve svůj protiklad, ale jako více méně nehybné, ztrnulé, hotové ... Dialektická logika ... má zkoumat zákony a formy myšlení (tedy i pojmy, soudy, úsudky, důkazy), které jsou schopny s co největší přesností odrážet složitost a protikladnost vývoje objektivního světa a odrážejícího jej lidského poznání. Na tom se zakládá hluboký a objektivní rozdíl mezi dialektickou a formální logikou“.¹¹⁾

Tento výklad vztahu logiky formální a dialektické vedl některé autory k postulování zvláštních „dialektických forem myšlení“; ty jsou pak také pokládány za předmět dialektické logiky.¹²⁾

Avšak i toto pojetí dialektické logiky (a jejího vztahu k formální logice) bylo v posledních letech předmětem časté kritiky.¹³⁾ Mnozí autoři především polemizovali s názorem, že formální logika odráží relativní stálost a neměnnost předmětů objektivní reality. V. S. Bačmanov např. upozorňuje, že při analýze logických zákonů nelze zapomínat, že jde o zákony myšlenkových operací: „... budeme-li se snažit ke všemu, co je vlastní logické formě (a tím i logickým zákonům) nalézat analogie ve vnějším světě, zapomeneme na všechny objektivní rozdíly mezi kopiemi a originálem a dostaneme se k myšlence o totožnosti myšlení a bytí“.¹⁴⁾

Velkou pozornost věnovali sovětské filosofy výkladu logických principů, rozlišení objektivních dialektických rozporů a logických sporů (výkladu logického principu sporu); dokazují, že platnost logických principů nelze omezovat na oblast nějakého „nedialektického myšlení“, ale že jsou závaznými normami pro každé správné myšlení. Dokazují dále, že pojetí dvou logik přehlíží specifičnost myšlení a — pokud jde o logické zákony — vede k zaměňování toho, s čím logické zákony souvisí, za to, co skutečně odrážejí. Logické zákony nejsou odrazem klidového stavu skutečnosti, ale zobecněním podstatných vlastností mnoha správných úsudků; tj. takových úsudků, kdy jsme z pravdivých premis dokázali vyvodit také pravdivý závěr.¹⁵⁾

Spolu s touto kritikou uvedeného výkladu formální logiky je odmítáno i dělení logických forem na dialektické a formálně logické. „Je třeba zdůraznit“, píše např. Bačmanov, „že myšlenku o všelidském (a tedy všeobecném) charakteru logických forem a zákonů formální logiky (kterou dnes již nikdo nepopírá), lze smířit s tezí o potřebě zvláštních logických forem k odrážení dialektických procesů pouze tehdy, zřekneme-li se logické důslednosti“.¹⁶⁾

3

Srovnáme-li názory na dialektickou logiku z poměrně nejnovějších publikací a pojednání, pak lze — alespoň jak se domníváme — tvrdit, že se do popředí dostává pojetí, které v poslední době nejpřehledněji vyložil M. N. Aleksejev.¹⁷⁾

Dialektickou logiku chápe jako filosofickou disciplínu zabývající se dialektickou

zákonitostí myšlení a jeho forem; proto jde o logiku, a to o logiku dialektickou. Předmětem dialektické logiky je zkoumání dialektické povahy forem myšlení (pojmu, soudu a úsudku) a řešení problematiky „dialektického myšlení“.

Dialektika forem myšlení odráží dialektiku předmětů a jevů objektivní reality; např. dialektická povaha soudu spočívá mj. v tom, že se ve S-P formě soudu hrdáží objektivně existující vztah jedinečného a obecného; nejde tu ovšem, podotýká dále Aleksejev, o uvědomělý odraz objektivní dialektiky, o „gnoseologický odraz“. Od této „dialektiky myšlení“ odlišuje Aleksejev „dialektické myšlení“, které již není pouhým neuvědomělým odrazem objektivní dialektiky, nýbrž jejím poznáním. Dialektické myšlení (odhlédneme-li od živelného dialektického myšlení) „... odhaluje dialektiku předmětů na základě vědy — dialektiky“.¹⁸⁾ Má-li naše myšlení odrazit (poznat) dialektiku předmětů a jevů, musí ovšem užívat určitých forem, postupů (např. od abstraktního ke konkrétnímu) atp. Zkoumat tyto vlastnosti uvědomělého dialektického myšlení považuje Aleksejev za nejdůležitější úkol dialektické logiky.¹⁹⁾

M. N. Aleksejev se tak snaží stanovit předmět dialektické logiky novým způsobem; mluví sice i nadále o dvou logikách, vzal však v úvahu všechny uvedené kritické připomínky, které byly adresovány předešlému pojetí dialektické a formální logiky (odmítá např. názor o existenci dvojích forem myšlení i teorie vykládající formální logiku jako odraz klidového stavu skutečnosti).

Spojovací článek mezi oběma pojetími spatřujeme však v tom, že také Aleksejev nalézá speciální předmět pro dialektickou logiku především proto, že: a) i jeho řešení otázky dělby práce mezi formální a dialektickou logikou vychází z předpokladu, že formální logika zkoumá myšlení a jeho formy pouze z hlediska svých principů; b) vyděluje z problematiky teorie poznání určitý okruh problémů — „dialektického myšlení“ — a přiděluje ho dialektické logice. Právě proto bylo i u něho řešení poměru dialektické a formální logiky jako nižšího a vyššího stupně ve vývoji logiky překonáno jen zdánlivě.

Problematicnost takového rozdělování logiky na dialektickou a formální dosvědčuje — jak se domníváme — i sama Aleksejeva monografie *Dialektika forem myšlení*,²⁰⁾ v níž se autor pokusil z hlediska tohoto pojetí dialektické logiky zkoumat dialektickou povahu pojmu, soudu a úsudku — a tak na řešení konkrétních otázek ukázat na rozdílný přístup k logické problematice u dialektické a formální logiky. Vznikla tak knížka, jejíž autor — z pozice logika poučeného dialektickým materialismem, marxistickou teorií poznání — hodnotí mnohé z toho, co o logických formách v minulosti napsali logikové, jejichž světový názor byl mnohdy daleko nejen od dialektického materialismu, ale od materialismu vůbec. Aleksejevovi se tak sice podařilo ukázat, že v teorii formální logiky (zvláště pokud vychází z tzv. tradiční formální logiky) je mnoho zastaralého, nedořešeného, případně že mnohé otázky nebyly řešeny vůbec; že jindy zase tu bylo probíraný problémy, které sem vůbec nepatří, máme však za to, že již nedokázal to, co tu mělo být dokázáno především: že je třeba uznat dvě logiky — formální a dialektickou. Tak např. hned v první kapitole (pojednávající o dialektické povaze pojmu) věnuje autor mnoho pozornosti vzájemnému vztahu obsahu a rozsahu pojmu. Dokazuje, že se v tomto vztahu obsahu a rozsahu pojmu projevuje jeho vnitřní dialektika, současně však považuje zkoumání této otázky za úkol formální logiky a kritizuje logiky, kteří — právě proto, že nebyli dialektiky — nesprávně (nedialekticky) přeceňovali význam jedné z těchto dvou stránek pojmu. A podobně i v jiných otázkách — při řešení vztahu pojmu a soudu, pojmu a slova, soudu a úsudku, při analýze soudu, forem úsudků atp. — hodnotí, schvaluje nebo odmítá, případně doplňuje a rozvádí z hlediska vyšší logiky to, co o těchto věcech soudil její nižší vývojový stupeň. (Je třeba poznamenat, že M. N. Aleksejev — jako i mnozí jiní autoři — vychází přitom většinou jen z literatury nesoucí všechny znaky tzv. tradičního chápání logické problematiky a velmi málo si všímá prací moderní logiky, která jediné může v mnohých věcech ukázat současný stav logického bádání.)

Řekli jsme již, že řešení vykládající formální logiku jako speciální vědu o správném myšlení a ztotožňující dialektickou logiku s teorií poznání bylo některými

logiky kritizováno jako „maskované odmítání dialektické logiky“, nebo dokonce pokládáno za „přímé podstrkování formální logiky za dialektiku“.²¹⁾

Autoři těchto kritik právem poukazovali na jednotlivé mylné názory některých obhájců tohoto pojetí; přesto se však domníváme, že právě toto řešení poměru formální a dialektické logiky je správné (a může proto vést k ukončení celkem neplodných diskusí a ke skutečnému rozpracovávání logických a gnoseologických problémů), neboť považujeme za správné základní téze, z nichž toto pojetí vychází: 1. Existuje pouze jedna logika, která užívá dialektické metody. 2. Předmětem logiky je problematika správného myšlení, a proto ji nelze zaměňovat s teorií poznání (filosofickou disciplínou). 3. Tato logika je speciální věda, a proto je její vztah k marxistické dialektice vztahem vědy speciální k filosofické vědě, k vědeckému světovému názoru. 4. Dialektická logika není speciální věda o formách myšlení, nýbrž aplikace dialektiky na teorii poznání (tudíž je to jiný název pro teorii poznání; případně vydělení jistého okruhu otázek v rámci marxistické gnoseologie).

Některé z těchto tezí podporuje konec konců i Aleksejevovo pojetí dialektické a formální logiky. Poukázali jsme již na to, že M. N. Aleksejev chápe formální logiku jako speciální vědu o správném myšlení a dialektickou logiku jako filosofickou disciplínu. (Připomeňme ještě, že Aleksejev na několika místech svých prací zdůrazňuje, že se formální a dialektická logika nemohou popírat, stát proti sobě.)

K úplnému „schválení“ našich tezí brání Aleksejevovi názor, na který jsme již výše poukázali — že totiž formální logika zkoumá formy myšlení pouze z hlediska svých principů, že tudíž nepoužívá dialektické metody. Domníváme se, že toto stanovisko lze stěží ubránit, neboť je v rozporu s požadavkem (také obecně přijímaným), aby každá speciální věda užívala dialektiky (dialektického materialismu) jako obecné metody. Proto také odpověď na otázku, zda dialektika forem myšlení je předmětem zájmu formální logiky, není vázána na povahu její metody, ale pouze na to, zda tu jde skutečně o logickou problematiku, tj. musí-li se formální logika těmito problémy zabývat při zkoumání správného myšlení.²²⁾

Úkolem logiky je, aby zkoumala zákonitost správného myšlení, důsledkově vztahy, problematiku budování vědeckých systémů. Při řešení těchto otázek — jak na to poukázala ostatně sama Aleksejevova monografie — nemůže se vyhnout ani zjišťování dialektické povahy logických forem (pojmu, soudu a úsudku), vztahu mezi správným myšlením a pravdivým poznáním, vložení podstaty (případně hranic platnosti) svých principů a zákonů, jejich vztahu k zákonům dialektiky atd. Na jednom místě svého článku o předmětu dialektické logiky brání se Aleksejev tomuto přidělování problematiky dialektiky logických forem formální logice (předpokládající ovšem „dialektizování formální logiky“) vlastně jen z obavy, aby odtud nebyl vyvozen odmítavý postoj k dialektické logice vůbec — bez ohledu na to, že se těmito otázkami její předmět nevyčerpává.²³⁾

Uvedli jsme již, že za nejdůležitější úkol dialektické logiky považuje M. N. Aleksejev nikoli zkoumání dialektické povahy logických forem, nýbrž problematiku „dialektického myšlení“. Je třeba zdůraznit, že jde o otázky velmi důležité, stěží však lze tvrdit, že jde o problematiku vskutku logickou (předmětem logiky není myšlení vůbec, ale pouze myšlení jako logický proces) a nikoli gnoseologickou. Výklad o tom, jak máme postupovat (organizovat své poznávání), abychom co nejadekvátněji odrazili dialektiku zkoumaného předmětu nebo jevu, je neodmyslitelnou součástí předmětu filosofické disciplíny, která zkoumá, jak se v lidských mozcích odráží objektivní realita, tj. součástí předmětu teorie poznání.²⁴⁾

Závěrem naší poznámky k současným názorům na předmět dialektické a formální logiky chceme zdůraznit, že naše stanovisko nemá nic společného s přehlížením závažnosti otázek, které Aleksejev považuje za dialektickou problematiku. Domníváme se pouze, že i Aleksejevovo stanovisko omezuje možnosti a úkoly formální logiky, odvádí ji od řešení některých velmi důležitých otázek; tím nepřispívá k jejímu dalšímu rozvoji, ale naopak uchovává stav, který sám autor na mnoha místech své monografie o logických formách správně kritizuje. Máme za to, že zkoumání dialektiky forem myšlení je jedním z těchto důležitých úkolů logiky, která pokud chce být logikou vskutku marxistickou, musí se zabývat jak ryze formálními otázkami lidského myšlení, tak i širší filosofickou problematikou, která je s procesem správného myšlení nerozlučně spojena.

POZNÁMKY

- 1) V. I. Čerkesov, *O predmete marksistskoj dialektičeskoj logiki*, sborník *Problémy dialektičeskoj logiki*, Moskva 1959, 27.
- 2) Tamtéž, 45.
- 3) Je třeba upozornit na to, že jde o třídění velmi hrubé a že se setkáváme i s některými jinými pokusy o objasnění vztahu formální a dialektické logiky (srov. např. V. I. Čerkesov, *O predmete ...*, 33 a n.).
- 4) V. I. Čerkesov, *O predmete ...*, 29.
- 5) Srovnej např. stať V. S. Bačmanova, *Formalnaja logika kak učeniye o metode*, *Voprosy logiki*, Uč. zapiski Leningradskogo univ., fil. fak., No 263, Leningrad 1959.
- 6) M. S. Strogovič, *Logika*; slovenský překlad Bratislava 1952.
- 7) Viz *Voprosy filosofii* 1955, č. 3, 158—171 (česky SV-F 1955, č. 6, 639—651) a VF 1956, č. 2, 229—236.
- 8) VF 1956, č. 2, 231.
- 9) V. I. Čerkesov, *Nekotoryje voprosy teoriji ponjatija v dialektičeskoj logike*, VF 1956, č. 2, 64.
- 10) V. I. Malcev, *O nekotorych čertach dialektičeskoj logiki*, *Učenyje zapiski filosofskogo fak.*, Moskva 1958, 5.
- 11) VF 1956, č. 2, 231.
- 12) Např. V. I. Čerkesov v článku o některých otázkách teorie pojmu (viz pozn. 9) dělí pojmy na „pojmy o trvalých a neměnných vztazích“ a na „pojmy o iněních se vztazích předmětů a jevů“. Formální logika se má zabývat zkoumáním prvních, dialektická logika zkoumáním druhých pojmů. Formální logická teorie pojmu (která je také považována za zcela neměnnou) umrtvuje pojmy, likviduje jejich vnitřní protiklady, popírá možnost přechodu jednoho pojmu v druhý. To má ovšem — podle Čerkesova — i svůj praktický význam: člověk, který užívá těchto pojmů, nevidí jejich vývoj a tím ani vývoj předmětů samých. Formální logika, říká Čerkesov, nestačí svými prostředky na vysvětlování dialektických pojmů (jako jsou např. „revoluční masy“, „dikatura proletariátu“ aj.), a proto se objevuje potřeba nové teorie pojmů — a tou je dialektická logika.
- 13) Přehled těchto prací podává referát Jaromíra Bartoše, *Některé filosofické problémy logiky v sovětské produkci let 1958—1959*, SPFF 1960, řada E.
- 14) V. S. Bačmanov, *Formalnaja logika kak učeniye o metode*, 102.
- 15) Tamtéž, 102.
- 16) Tamtéž, 112.
- 17) Viz stať *Čto takoje dialektičeskaja logika*, sborník *Problemy dialektičeskoj logiki*, 47—72 a monografii *Dialektika form myšlenija*, Moskva 1959.
- 18) *Čto takoje dialektičeskaja logika*, 63.
- 19) M. N. Aleksejev polemizuje s názory některých logiků, kteří řeší otázku předmětu dialektické logiky tím způsobem, že ji ztotožňují s marxistickou dialektikou. Nejde tu již o výše uvedeně „maskované odmítní dialektické logiky“, neboť sloupenci tohoto pojetí předpokládají, že se dialektická logika bude zabývat i vlastní logickou problematikou. Aleksejev poukazuje na to, že tento výklad nevede k rozpracování dialektické logiky, protože tu není

řešena hlavní otázka — předmět dialektické logiky. K tomu lze ještě připojit: považuje-li např. V. I. Čerkesov dialektickou logiku vskutku za logiku, a ztotožňuje-li ji současně s dialektikou, pak ovšem rozšiřuje předmět dialektiky (dialektického materialismu) o speciální logickou problematiku. S tím je ovšem sotva možno souhlasit. Sám Čerkesov na jednom místě svého článku připomíná, že marxistickou dialektiku nelze rozdělovat na dialektiku přírody, dialektiku společnosti a dialektiku myšlení, ale že jde o dialektiku jednu, která zkoumá zákonitosti společně všem těmto oblastem.

Aleksejev kritizuje Čerkesova také za to, že se jako argumentu pro svoje stanovisko dovolává i Leninovy poznámky z Filosofických sešitů: „Logika je nauka nikoli o vnějších formách myšlení, nýbrž o zákonech vývoje »všech materiálních, přírodních a duchových věcí, tj. výsledek, suma, závěr z dějin poznání světa«“ (čes. vyd. Praha 1953, 68). Ze souvislosti, ve které je tato Leninova poznámka uvedena, jasně vyplývá, že tu Leninovi nešlo o určení předmětu dialektické logiky, ale pouze poznamenává Hegelovu myšlenku o jednotě zákonů myšlení a bytí. Aleksejev v této souvislosti poznamenává, že „při řešení otázky dialektické logiky (stejně jako každého jiného problému) je nutno vycházet z vědeckých faktů a nikoli z citátů“ (54).

(K tomu lze opět dodat, že vskutku důkladnou analýzu Leninových poznámek o dialektické logice — která však, jak se domníváme, bude muset vycházet i z rozboru dějin názorů na předmět logiky a jejímu vztahu k filosofii — nepřinesly ani odpovídající kapitoly sborníku o „Filosofskich tetradjach“ V. I. Lenina, Moskva 1959.)

- ²⁰⁾ Viz poznámku 17. Kniha má tyto části: Předmluva, Metoda zkoumání a tři hlavy: I. Dialektika pojmu, II. Dialektika soudu a III. Dialektika úsudku.
- ²¹⁾ Viz VF 1955, č. 3, 158.
- ²²⁾ Také odpověď na takto položenou otázku může být u jednotlivých logiků různá. Někteří logikové (např. ti, kteří rozlišují vlastní formální logiku a teorii formální logiky) mohou považovat tyto otázky za problematiku filosofickou; je však důležité, že tato názorová různost nebude zdůvodňována poukazy na metodu formální logiky, ale že tu bude různě široce chápán předmět formální logiky.
- ²³⁾ Viz *Čto takoje dialektičeskaja logika*, 55.
- ²⁴⁾ Také tzv. dialektické klasifikace pojmu a soudu, o nichž Aleksejev píše ve své knize *Dialektika form myšlenija* (viz 85—97 a 149—173), nejsou ve skutečnosti tříděním samých logických forem, ale odrážejí proces narůstání a prohlubování poznatků o objektivní realitě.